

schoon de kerk naar orthodoxe beginselen te hervormen. Hij faalde en trad met een deel van de orthodoxen uiteindelijk uit de ННК. Ook de herkerstening van de samenleving werd geen succes, zij strandde in een gereformeerde zuil.

Koch verklaart dit falen – ook nog een partijscheuring en een teleurstellend kabinet-Kuyper (1901-1905) – uit Kuypers bezetenheid. De compromisloosheid, het niet kunnen rusten voordat de overwinning totaal is, riep tegenkrachten op die hem stoppen. Gelijkzeitig was deze bezetenheid de basis voor het grote werk dat Kuyper in zijn leven wist te verrichten. Koch is onder de indruk van de imposante figuur Kuyper die hij als ‘systeembouwer’ schaart in de rij van Marx, Hegel en Comte. Het is deze mengeling van bewondering en kritische analyse van Kuypers denk- en leefwereld die dit boek tot een genuanceerde biografie maken. Maar een vriend van Kuyper wordt Koch niet. Ondanks het boeiende portret dat hij van misschien wel de belangrijkste Nederlandse politicus van de laatste twee eeuwen schetst, blijft de afstand merkbaar. Dit komt onder andere tot uiting in het zoeken naar een psychologische basis van Kuypers wedergeboorte (p. 62-63). Op deze punten, Koch noemt hem nog manisch-depressief (p. 580), begeeft hij zich op het terrein waar de historicus niet thuis hoort.

Deze minpunten nemen niet weg dat Jeroen Koch een prachtige biografie over een fascinerende persoonlijkheid geschreven heeft, die, om op Van Deursen terug te komen, ieder fatsoenlijk mens wil lezen en elke christen zou moeten lezen.

Arno Bornebroek

Catelijne Akkermans, *Aanspoelen aan de Achtergracht. Maatschappelijke ontwikkelingen, clientèlevorming en de psychiatrische patiënten van de Amsterdamse GG & GD (1933-1988)* (Amsterdam: Aksant, 2006) 230 p. ISBN 9052602158

‘Ik behartig dit liever met de Zeereerwaarde Heer Pastoor en adviseurs die er geen Dossiers op na houden. Mijn man zei die kunnen ze tegen je gebruiken’; aan dat risico wilde zij haar gezin niet blootstellen (p. 29). Deze afwijzing van hulp is verwoord in een dossier uit 1958 van de ambulante afdeling psychiatrie van de Amsterdamse GG&GD aan de Achtergracht. Het is één van de patiëntendossiers waarover Catelijne Akkermans voor haar promotieonderzoek kon beschikken. Dat is een bijzondere bron want patiëntendossiers worden tegenwoordig uit privacyoverwegingen vernietigd. Aan de hand van deze psychiatrische ziektegeschiedenissen wilde Akkermans onderzoeken of en hoe de praktijk de theorieën bevestigde over de interactie tussen maatschappelijke ontwikkelingen en denkbeelden over psychiatrische zorg. De psychiatrische hulpverlening was een nieuw initiatief van de GG&GD, gericht op Amsterdammers die dit niet zelf konden betalen of nergens anders terecht konden.

Psychiatrie heeft als historisch onderzoeksobject niet (meer) te klagen over een gebrek aan belangstelling. Voorafgegaan door gedenkboeken van psychiatrische inrichtingen die meer beschrijvend zijn, kwam er in de laatste twee decennia meer aandacht voor de maatschappelijke aspecten van die zorg. De ambulante psychiatrie was oorspronkelijk vooral het terrein van sociologisch theoretisch onderzoek. Inmiddels is daarover ook praktijkgericht onderzoek gepubliceerd, maar dossieronderzoek neemt daarin een marginale plaats in. Veel meer dan het onderzoek van De Swaan, Van Gelderen en Kense is er niet (zij maakten gebruik van spreekuur- en intakeverslagen van het Amsterdamse Instituut voor Medische Psychotherapie). En nu is er dus het onderzoek van Akkermans, socioloog en docent aan de Universiteit van Utrecht.

Zij gebruikte gegevens uit een aselechte steekproef van 566 patiëntendossiers. De onderzoekster verantwoordt in de eerste drie hoofdstukken haar vraagstelling en gebruikte onderzoeksmethode; zij beschrijft hoe 'de Achtergracht' ontstond, wie er werkten en welke sociaal-medische achtergrond de patiënten hadden. De hoofdstukken vier tot en met acht tonen haar brede opzet: psychische problemen (4), psychosociale en omgevingsproblemen (5), netwerken van zorg (6) en psychiatrische- en verpleegkundige bemoeienissen (7, 8). Het laatste hoofdstuk geeft slotconclusies en een reflectie op de onderzoeksresultaten.

De ambulante psychiatrische zorg van de Amsterdamse GG&GD, bestaande uit psychiater en maatschappelijk werkers, kreeg in de jaren dertig vooral te maken met zwakzinnigen, demente bejaarden en kinderen met gedragsproblemen. In de tweede helft van de twintigste eeuw nam het aantal patiënten met psychiatrische aandoeningen toe. In 1980 was ruim de helft van de patiënten angstig en psychotisch, zij waren soms suïcidaal of vertoonden ernstige gedragsstoornissen; in de beginjaren gold dat voor een kwart van de patiënten. Deze toename zoals die ook in ander onderzoek was aangetoond, kon echter ook een gevolg zijn van een veranderde kijk op dergelijke ziektebeelden. Maar de ernstige problematiek waarmee de GG&GD te maken had bleek daarvoor vrij ongevoelig (p. 75, p. 107). Die problemen bleken onoplosbaar. Zelden kon de hulpverlener een dossier sluiten omdat iemand hersteld was.

Vanaf de jaren vijftig steeg het aanbod van ambulante voorzieningen aanmerkelijk door de komst van psychoanalyse als therapie, geneesmiddelen voor bepaalde stoornissen én andere opvattingen over intramurale zorg. De interactie tussen maatschappelijke ontwikkelingen, hulpvraag en aangeboden zorg was duidelijk aantoonbaar. Tot beginjaren zeventig kregen gemeentelijke psychiaters nog taken toegewezen die eigenlijk niet op hun terrein lagen. Het fenomeen urgentieverklaringen deed zijn intrede, zoals urgentieverklaringen voor woonruimte. De achterliggende gedachte daarbij was dat het gebrek daaraan 'uit geestelijk-hygiënisch oogpunt wantoestanden' schiep (p. 117). De GG&GD kreeg echter steeds meer patiënten die naast een psychiatrische stoornis nog andere problemen hadden. Het merendeel was zonder werk en had gezinsproblemen, geldgebrek, een slechte gezondheid, was sociaal geïsoleerd of verslaafd aan alcohol of drugs. Vrijwel alle patiënten, vanaf de jaren zeventig cliënten genoemd, konden nergens anders terecht (p. 152). Een arme en onbehandelbare 'rest-categorie' was 'aangespoeld' aan de Achtergracht.

Door ook ambulante werkende psychiaters en sociaal-psychiatrische verpleegkundigen in haar onderzoek te betrekken boort Akkermans twee vrij ongerepte onderzoeksvelden aan. Tot in de jaren zestig was er sprake van een autoritaire verhouding tussen psychiater en (toen nog) maatschappelijk werker. Dit verdween mede omdat maatschappelijke werkers met hun voornamelijk controlerende taak, professionaliseerden tot sociaalpsychiatrische verpleegkundigen met een eigen opleiding en een eigen werkterrein. In de jaren zeventig sprak men zelfs over de 'hechte onderlinge band'. Sociale psychiaters hadden in de medische hiërarchie een lage status, maar die Amsterdammers die in de jaren zeventig te maken kregen met bijvoorbeeld een sterk psychisch ontredderde buurtgenoot, verwelkomden de opgeroepen psychiater en 'zuster' als redders in nood; die déden tenminste iets.

Niet alleen veranderden de denkbeelden over psychiatrische zorg, ook de opvattingen over gemeentetaken veranderden. Dat leidde uiteindelijk tot de opheffing van de ambulante dienst. In 1983 namen regionale instituten voor ambulante geestelijke gezondheidszorg (RIAGG's) de werkzaamheden over. Voor de GG&GD restten alleen de noodsituaties.

Akkermans toetst zorgvuldig haar afwegingen en bevindingen en illustreert dit ruim met grafieken, tabellen en voorbeeldteksten. Door de thematische opzet en de inleidingen en conclusies per hoofdstuk, ontkomt zij echter niet aan veel herhalingen waardoor de tekst wat omslachtig is. Door de opzet blijven er voor de lezer ook een aantal vragen onbeantwoord. Wat waren bijvoorbeeld de resultaten van de psychofarmaca die bijna driekwart van de nazorgpatiënten van de GG&GD kreeg voorgeschreven? Veranderde daardoor ook de 'kijk' op die patiënten? Vond het Amsterdamse initiatief elders navolging? Begin jaren zestig was er veel te doen over communicatiemoelijkheden tussen psychiaters en maatschappelijk werkers. Een algemeen gehoorde klacht was dat psychiaters maatschappelijke werkers veelal als 'noodoplossing' beschouwden. Hoe dachten Amsterdamse psychiaters daarover? Rond 1970 was er volgens een aantal psychiaters een achterstand in kennis ontstaan door de snelle ontwikkelingen in de psychiatrie. Was dat ook het geval in Amsterdam? Wat geestelijk gezond is en wat niet, komt evenmin aan de orde, maar dit lijkt mij een moeilijk te beantwoorden vraag. Deze kanttekeningen doen echter niets af aan de betekenis van dit brede en waardevolle onderzoek. Het vult een lacune op in de geschiedschrijving van de psychiatrische zorg.

Alice Juch

Peter Spufford, *Power and profit. The merchant in medieval Europe* (New York: Thames and Hudson, 2006) 432 p. ISBN 0500251185

Power and profit. The merchant in medieval Europe handelt slechts indirect over middeleeuwse kooplui. Centraal in het boek staan de handelspatronen die tot stand kwamen in Europa tijdens de zogenaamde Commerciële Revolutie van de 'lange dertiende eeuw' (1170-1330). Tijdens deze omwenteling, bondig uiteengezet in de inleiding van *Power and profit*, resulteerden de toename van de bevolking en van de geldbevoorrading in een ongekende schaalvergroting van de Europese handel, die op haar beurt talloze veranderingen met zich meebracht op het gebied van commerciële technieken en de manier waarop handelsactiviteiten werden georganiseerd. Deze verschuivingen legden volgens Peter Spufford de grondslag voor een kapitalistische markteconomie, die geen fundamentele wijzigingen meer zou ondergaan tot de Industriële Revolutie van de achttiende en negentiende eeuw. Toonaangevend hierin was de vraag gegeneerd door de maatschappelijke bovenlaag. Het was immers de concentratie van kapitaalachtige consumenten in de hoofdsteden, die zich vanaf de dertiende eeuw in Europa voltrok, die als motor van het economische systeem fungeerde. In elk van deze steden, zo schrijft Spufford, gaven koningen en andere gekroonde hoofden, met in hun zog de meest vermogende edellieden, geestelijken en burgers, fortuinen uit aan behuizing, voeding en luxeartikelen. Concrete aanwijzingen van het aandeel dat dergelijke uitgaven voor hun rekening namen in de stedelijke economie geeft de auteur echter nauwelijks. In hoeverre de vraag, gecreëerd door de aanwezigheid van het hof, dan wel de traditionele marktontwikkeling verantwoordelijk was voor de economische activiteit, valt in dit opzicht dan ook moeilijk uit te maken.

Na het overzicht van Europese hofsteden gaat Spufford nader in op de wegen waarlangs de goederen die hoven bereikten. Tijdens de vele jaren die aan de redactie van *Power and profit* voorafgingen, heeft de auteur, met het middeleeuwse *Itinéraire de Bruges* als handleiding, het merendeel van deze routes zelf afgereisd. Het oog voor